

L'Hospital General de Santa Creu de Barcelona: una nova institució assistencial a la Corona d'Aragó

Àlvar Martínez Vidal

Unitat d'Història de la Medicina. Facultat de Medicina.
Universitat Autònoma de Barcelona.

El dia 15 d'octubre de 2001 va tenir lloc, a les naus gòtiques de la Biblioteca de Catalunya, l'acte inaugural del curs acadèmic de les dues Facultats de Medicina de Barcelona, amb motiu de la commemoració del VI centenari de la fundació de l'Hospital General de Santa Creu. El següent article reproduïx el contingut del text pronunciat per l'autor en representació de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Introducció

Tots sabem que el fonament original de l'hospital és l'estat de dependència propi de la persona malalta. El malalt és, primer de tot, un ésser necessitat que precisa, és lògic, tractament; és a dir, que li siguin administrats els remeis terapèutics necessaris per guarir o, si més no, per alleujar la dolença que pateix. El malalt és també un ésser dependent perquè necessita cures personals, perquè molt sovint no és capaç de satisfer les seves necessitats més elementals. I, per últim, el malalt és una persona que precisa protecció, ja que potser per la seva feblesa no podrà respondre eficaçment davant les agressions del medi ambient, ni tal vegada podrà pel seu compte procurar-se l'aliment o el vestit, o trobar refugi davant el perill.

L'hospital constitueix una solució de tipus col·lectiu al problema de la situació de dependència extrema que viuen les persones més desvalgudes de la societat, entre les qual s'hi troben els malalts. En aquest sentit, cal advertir que la manera que cada societat, al llarg de la història, ha donat solució a les necessitats dels seus desemparats, ha estat estretament lligada a les circumstàncies econòmiques, polítiques, religioses, socials i culturals imperants.

Com deia George Rosen¹, l'hospital és un microcosmos que reflecteix les característiques de la col·lectivitat que l'engendra i l'envolta, que canvia a l'hora que es

transforma la societat de la qual forma part, i que mena cap al futur les evidències del seu passat. En altres paraules, l'hospital, amb els murs que el confinen i el tanquen, és una veritable ciutat dins d'una altra ciutat. L'hospital és una institució enormement complexa, en la realitat de la qual conflueixen factors socials, culturals, econòmics, religiosos, científics i, òbviament, mèdics, sense els quals no seria factible explicar ni la seva evolució històrica ni la seva existència actual.

L'hospital cristià

Com és evident, el mot hospital no guarda cap parentiu etimològic amb el concepte de malaltia o el de patolo-

FIGURA 1. Pati de l'Hospital General de Santa Creu. Segle XVII.
Font: Danon i Bretos J., 1978².

Correspondència: Dr. Àlvar Martínez Vidal
Unitat d'Història de la Medicina
Facultat de Medicina
Universitat Autònoma de Barcelona
08193 Bellaterra (Barcelona)
Tel. 93 581 18 84
Fax: 93 581 17 74
Adreça electrònica: amartinezv@servet.uab.es

gia, sinó més aviat amb la idea d'acollida i d'hospitalitat. Deriva de l'adjectiu llatí *hospitale* utilitzat per designar l'habitació per a l'hoste (*cubiculum hospitale*) i ha sofert una llarguíssima evolució històrica des dels seus orígens paleocristians fins a designar realitats ben diferents amb el decurs del temps². Al món occidental, i durant els dos últims mil·lenis, hi ha hagut dos gran models d'institucions hospitalàries. En primer lloc, l'hospital cristià, que apareix al final de l'Imperi Romà i arriba almenys fins a la Il·lustració, al segle XVIII; i en segon lloc, l'anomenat hospital mèdic secularitzat que coneixem en l'actualitat.

Obviament, la creació de l'Hospital de Santa Creu el 1401 —del qual és hereu l'actual Hospital de Sant Pau— inscriu plenament en el primer model esmentat, el de l'hospital cristià baixmedieval, però l'impuls fundacional, en el cas barceloní, correspon a una concepció nova que es consolidà al llarg del segle XV i es difongué per les principals ciutats de la corona catalanoaragonesa, molt especialment a Saragossa i València.

Com és ben sabut, el cristianisme va irrompre al món mediterrani com a una radical novetat, fins i tot en obert enfrontament a les normes que regien aquella societat pagana de l'antiguitat helenísticoromana. L'esperança en la redempció més enllà de la mort i en la nova vinguda del Messies implicava una consideració totalment diferent de l'home i del món. Els cristians predicaven l'encarnació, mort i resurrecció de Déu i postulaven la igualtat de les persones, la desaparició dels béns privats i la constitució de cèl·lules de vida comunitària (les esglésies). En la nova religió, d'acord amb l'esperit evangèlic i l'esperança de redempció, la caritat esdevindrà el principal manament per al cristià ja que, era considerada el requisit imprescindible per assolir la gràcia i assegurar la salvació de l'ànima. L'amor al proïsme, a l'altre, en tant que ésser desvalgut, pobre, malalt o necessitat de consol, serà la suprema virtut del cristià, i les obres de misericòrdia el principal mitjà per assegurar la vida eterna³.

La conversió de l'emperador Constantí i la proclamació del cristianisme com a religió oficial de l'Imperi Romà van significar una fita decisiva per a la difusió de la nova moral, amb l'ideal cristià de la caritat, i un marc social adient que va possibilitar la consolidació de l'hospital com a l'espai per excel·lència on poder exercir la caritat d'una manera col·lectiva. Al llarg de l'Edat Mitjana, els hospitals van proliferar arreu d'Europa, des del Sacre Imperi Germànic a la Sicília normanda i des de la ruta compostelana fins a la Constantinoble bizantina.

No és, doncs, gens estrany que, en la societat cristiana medieval, les institucions eclesiàstiques fossin capdavanteres a l'hora d'oferir assistència als més necessitats. Així, els primers concilis de Nicea i de Cartago disposaren que els bisbes i els presbíters habilitessin estances al voltant de les esglésies on recollir els menesterosos de la comunitat. La regla monàstica de Sant Benet incloïa l'obligació d'obrir dependències a les portes de les abadies i els monestirs per acollir els pobres i els pelegrins i, fins i tot, hi va

haver ordres religiosos dedicades específicament a la labor hospitalària, com ara la dels cavallers de Sant Joan de l'Hospital, la dels germans hospitalaris de Sant Antoni o la Germandat del Sant Esperit, fundada per Gui de Montpeller.

A la Baixa Edat Mitjana, la tasca caritativa de l'església seria imitada per la noblesa i, més endavant, per la burgesia adinerada, de vegades no tan motivades per l'amor al proïsme com pel temor a l'infern i a les penes del purgatori. Així, es va estendre el costum de fer almoines i donacions, i de llegar rendes i propietats, ja fóra per contribuir al manteniment dels hospitals ja existents o per instituir noves fundacions caritatives, que incrementaven així en nombre i varietat.

A partir del 1348, quan les malalties pestilencials començaren a assolir periòdicament Europa, la ubicació dels petits hospitals medievals, situats molt sovint al bell mig de la ciutat, va suposar una greu amenaça per a la salut dels ciutadans. D'ara endavant, en l'àmbit de l'assistència als pobres desamparats, s'introduiria un nou element: la necessitat d'un control sanitari per part de les autoritats per fer front al perill de les epidèmies⁴. Al problema higiènic s'afegia també la preocupació de les corporacions municipals per eradicar la mendicitat i assegurar el manteniment de l'ordre públic, tot justificant la intervenció del poder secular en l'àmbit de l'assistència hospitalària.

L'hospital general de Barcelona

Sota l'empenta municipal, algunes ciutats de l'arc mediterrani llatí, com ara Barcelona, iniciaren una política decidida d'unificació i concentració dels seus hospitals, tant en l'aspecte administratiu i econòmic, com jurídic i arquitectònic. En alguns casos, aquesta política centralitzadora va requerir la construcció d'un gran edifici de nova planta allunyat del centre de la ciutat, on poder albergar tota mena de persones necessitades: orfes, folls, invàlids,

FIGURA 2. Plànol del raval de Barcelona amb els carrers del Carme i de l'Hospital.

cecs, malalts, etc.; en definitiva, on poder atendre alhora a tots els desheretats de la societat. Aquesta nova institució, denominada 'hospital general' perquè acollia a tot tipus de miserables i desgraciats, era des del punt de vista eclesiàstic un *locus religiosus* —una casa santa— i des del punt de vista legal, una causa pia. Així, fundada, patrocinada i administrada principalment pel poder civil, la nova institució no havia perdut el seu caire primordialment religiós. La cura de l'ànima, l'oració i l'administració dels sagraments als moribunds eren, també ara, una missió fonamental del nou tipus d'hospital⁵.

És en aquest context on s'ha de situar la fundació, l'any 1401, de l'Hospital General de Santa Creu durant el regnat de Martí l'Humà, en un moment precedit per fortes convulsions socials, derivades dels estralls de la pesta, de la intolerància religiosa que havia donat lloc a la persecució de les minories i de la fallida del sistema bancari que havia esclatat uns anys abans. No és una casualitat que la fundació de l'hospital coincidís en el temps amb la institució, al gener d'aquell mateix any, de la Taula de Canvi de Barcelona, que pretenia amb l'aval municipal estabilitzar el sistema financer de la ciutat. El mateix Consell de Cent va iniciar, al febrer de 1401, les primeres gestions per fusionar els sis hospitals barcelonins —quatre dels quals eren de jurisdicció eclesiàstica— i reunir-los en una sola institució, que s'hauria de dotar d'un nou edifici ubicat al raval de la ciutat, al costat de l'Hospital d'en Colom. Un mes després, el 15 de març, se signà l'acord fundacional entre el municipi i el capítol de la Seu, on s'assenyalava que la nova institució seria regida per quatre administradors, dos canonges de la catedral i dos ciutadans representants del Consell: s'havia creat la Molt Il·lustre Administració de l'Hospital de Santa Creu⁶. El 17 d'abril, el propi rei va col·locar la primera pedra del nou edifici i el 5 de setembre, Benet XIII, l'aragonès Pero de Luna, va atorgar des del seu palau d'Avinyó la corresponent butlla papal. Guillem Albiell fou l'arquitecte encarregat de dirigir les obres del nou hospital, que es va construir alguns anys més tard en estil gòtic català a l'entorn d'un claustre central. L'edifici principal constava —i consta encara a hores d'ara— de tres ales i dues plantes: una inferior per als serveis i una altra superior, noble, per a les sales de l'hospital, al mig del recinte delimitat pels actuals carrers del Carme i de l'Hospital, entre la riera i la Gardunya⁷.

Els hospitals generals de la Corona d'Aragó

Altres poblacions de la confederació catalanoaragonesa van seguir un procés de concentració hospitalària molt semblant a l'experimentat per Barcelona. L'any 1425, la ciutat de Saragossa, amb el suport i el patrocini del rei —ara, Alfons el Magnànim—, va unificar els seus hospitals i cases de caritat i, segons el model barceloní, va fundar l'*Hospital General de Nuestra Señora de Gracia*. La nova institució seria administrada per una comissió —la Sitiada— que estava integrada per quatre regidors, dos canonges i dos ciutadans, que a partir de 1508 serien de designació

reial. L'hospital es va ubicar extramurs de la ciutat, entre el Coso i el riu Huerva dins un recinte de grans proporcions, i estenia la seva àrea d'influència *æurbis et orbeæ* més enllà del regne d'Aragó. Comptava entre el seu personal fix amb capellans que confessaven en diferents llengües, com ara francès, italià i eusquera⁸.

També durant el segle XV, Alcanís, Lleida⁹ i Palma¹⁰, entre d'altres ciutats de la Corona, van adoptar una política similar. En el cas de València, les primeres notícies del procés unificador es remunten al 1485, quan el Consell declarava en un memorial al rei: "...seria sancta e bona cosa [...], seguint l'orde e manera que ha servat la ciutat de Barcelona, reduhir aquells a hun sols spital que fos governat per aquelles persones, orde e manera que es regit lo spital de la dita ciutat de Barcelona"¹¹. Aquest procés va culminar el 1512 amb la creació de l'anomenat Hospital General, una institució que va heretar, entre d'altres llogats, l'edifici i les quantioses rendes de l'antic Hospital dels Innocents¹². Aquest darrer, que estava localitzat junt a la muralla, al costat de l'església de Santa Llúcia, acollia principalment els folls i els desemparats i havia sigut fundat pels rics mercaders de la ciutat el 1409. D'aquí que en la composició del consell administrador de l'Hospital General figuraren dos ciutadans honrats, un canonge del capítol catedralici i un representant de l'Hospital dels Innocents. A diferència de Barcelona i Saragossa, en la construcció de l'edifici es va seguir el model arquitectònic, en planta de creu, que Filarete havia adoptat a l'*Ospedale Maggiore* de Milà¹³.

La secularització i la medicalització dels hospitals

Les grans institucions assistencials de la Corona d'Aragó, tot i emmarcades dins el model d'hospital cristià medieval i renaixentista, representaven un pas endavant cap a la secularització i medicalització de l'assistència hospitalària. Ja s'ha fet esment del protagonisme de què va gaudir el govern municipal —òbviament, de caràcter secular— tant a l'hora de la fundació com ho seria després quant al patrocini i al manteniment. Ara, s'haurien d'apuntar algunes idees sobre la incipient medicalització que van experimentar aquests centres.

En primer lloc, cal assenyalar que molt aviat aquests hospitals van concentrar la major part de l'activitat assistencial sobre els pobres malalts i que, a partir de l'aparició de les cases de caritat o de misericòrdia, van abandonar en bona mesura el caire purament asilar inicial. Amb el temps, s'habilitaren sales específiques per al tractament de *calentures*, d'afeccions quirúrgiques, de *morbo gallico* (o *mal de siment*), tinya, etc., que denoten una orientació decididament mèdica¹⁴. La contractació de metges, cirurgians i apotecaris en règim permanent, recollida a la normativa que regulava el règim interior de la institució, era ja una realitat al segle XVI, i el propi hospital esdevingué poc a poc un centre de formació on els estudiants aprenien i adquirien experiència clínica.

Recordem que tant a Barcelona com a València i Saragossa, els estudis generals eren de titularitat municipal, la qual cosa afavoria la vinculació dels hospitals generals amb les respectives facultats de medicina. Així, és molt revelador que, en el marc de la reforma vesaliana, les constitucions de les tres universitats obligaven al catedràtic d'anatomia a efectuar un nombre determinat, però creixent, de disseccions anuals i als alumnes a contemplar-les. Però, més revelador és encara que, en els tres casos, els teatres anatòmics foren construïts dins el recinte de l'hospital general. El de Barcelona, conegut amb el nom del "corralet", es va convertir durant el segle XVII en un important centre d'ensenyament. Això ens pot explicar que Francesc Feu, un dels alumnes que el van freqüentar, arribés a ocupar la primera càtedra d'anatomia de l'*Hospital General* de Madrid, a partir del 1689¹⁵.

És molt significatiu que, abans que Pere Virgili creés, l'any 1760, el Reial Col·legi de Cirurgia a Barcelona, ja s'impartien, a l'Hospital de Santa Creu, cursos regulars als cirurgians, o millor dit, als futurs cirurgians. Els *Principios de Cirugía*, el llibre de text que va publicar el cirurgià major Francesc Puig (1720-1797), n'és un bon exemple¹⁶. L'obra és bastant mediocre, però denota que l'hospital era un lloc de formació i de promoció professional per als joves que volien arribar a exercir l'art de la cirurgia, en un moment en el qual -des de la Guerra de Successió- a Barcelona no hi havia universitat i encara no s'havia fet realitat el projecte de Virgili¹⁷.

I ja, per últim, voldria fer unes breus reflexions sobre el patrimoni documental d'aquestes grans institucions assistencials. L'*Hospital General de Nuestra Señora de Gracia*, de Saragossa, es va destruir el 1808 amb ocasió dels enfrontaments bèl·lics de la Guerra del Francès, alguns dels quals van tenir lloc dins el recinte hospitalari. Lamentablement, el seu arxiu va cremar durant més de dos dies i per això la documentació que es conserva anterior a aquesta data és molt escassa¹⁸.

L'Hospital General de València ha preservat íntegra la documentació, tant l'administrativa com l'assistencial, des del temps fundacional fins a l'actualitat. Tot el seu arxiu va ser catalogat amb molta cura al final de la dècada dels anys setanta per un equip de professionals sota la direcció de Francesca Aleixandre i d'aleshores ençà l'accessibilitat dels documents ha fet possible que la institució s'hagi pogut estudiar en detall. Tenim a l'abast diverses monografies i multitud de tesis doctorals dedicades específicament a temes tan importants com ara l'arquitectura, el règim econòmic, l'apotecaria, els malalts mentals, la càtedra de clínica i així fins un llarg etcètera.

Afortunadament, en el cas de l'Hospital de Santa Creu, tant l'edifici gòtic com la riquíssima documentació acumulada durant els sis-cents anys d'existència han arribat fins als nostres dies. Quant a la conservació i l'ús actual d'aquesta noble casa, quin millor destí que ser la seu actual de la Biblioteca de Catalunya?. Tanmateix, pel que fa als arxius, malgrat els esforços realitzats, encara hi ha

molt de treball per fer, ja que sovint moltes investigacions s'aturen, o ni tan sols es plantegen, davant les dificultats a l'hora de consultar una documentació tan voluminosa, com esparsa¹⁹. Quina millor contribució al sisè centenari de l'Hospital de Santa Creu i al futur de l'Hospital de Sant Pau que fer possible la recuperació de la memòria històrica a través d'una completa i acurada catalogació i, per què no, de la digitalització de tot el patrimoni documental de la que sens dubte és una de les més antigues institucions hospitalàries d'Europa i un dels millors exponents del patrimoni cultural de la humanitat.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

1. Rosen G. The hospital: historical sociology of a community institution. A: Freidson E, editor. *The hospital in modern society*. New York: The Free Press of Glencoe, 1963: 1-36.
2. Rise GB. Framework for a history of hospitals. A: *Mending bodies, saving souls. A history of hospitals*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1999: 3-14.
3. Rise GB. Christian hospitality. Shelters and infirmaries. A: *Mending bodies, saving souls. A history of hospitals*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1999: 69-116.
4. García Ballester L, Arrizabalaga J. El *Regiment* de Jacme d'Agramont y el *Estudi* de Medicina de Lleida. A: García Ballester L, Arrizabalaga J, et al editors: *Jacme d'Agramont. Regiment de preservació de pestilència* (Lleida, 1348). Lleida: Enciclopèdia Catalana, Universitat de Lleida, 1998: 13-31.
5. Rosen G. *Ibidem*.
6. Cabestany i Fort JF. L'Hospital de la Santa Creu 1401. Barcelona: Fundació Privada Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, 2001.
7. Danon i Bretos J. Visió històrica de l'Hospital General de Santa Creu de Barcelona. Barcelona: Rafael Dalmau, 1978, p. 42.
8. Fernández Doctor A. El Hospital Real y General de Nuestra Señora de Gracia de Zaragoza en el siglo XVIII. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 1987: 28-30.
9. Lladonosa y Pujol, J. Noticia histórica sobre el desarrollo de la medicina en Lérida. Lérida: Colegio Oficial de Médicos de la Provincia de Lérida, 1974:144.
10. Bordoy Bordoy MJ, Cruz Pérez E. Notes per a l'estudi de l'Hospital General de Mallorca (ss. XIV-XVI). Actes del XIIè Congrés d'Història de la Medicina Catalana (Pollença, maig 2002) [en premsa].
11. Rubio Vela A. La red hospitalaria bajomedieval de la ciudad de Valencia. A: *De hospitium, fells i malalts: L'Hospital General de València*. València: Ajuntament de València, 2002: 17-22.
12. Gallent Marco M. El proceso de unificación de los hospitales valencianos (1400-1512). Estudios dedicados a Juan Peset Aleixandre. València: Universitat de València; 1982; vol. II: 69-84.
13. López Terrada ML. El Hospital General de Valencia en el siglo XVI. València: Universitat de València, 1986.
14. López Terrada ML. El *mal de simet* en la Valencia del siglo XVI: imágenes del *morbo gallico* en una ciudad mediterránea europea. *Dynamis* 1991; 11: 119-146.
15. Pardo Tomás J, Martínez Vidal A. Los orígenes del Teatro Anatómico de Madrid (1689-1728). *Asclepio* 1997; 49: 5-38.
16. Puig F. Principios de Cirugía: con los quales se instruyen los jóvenes que se destinan a la profesión de esta grande arte en el Real Hospital de la Ciudad de Barcelona... Barcelona: Imp. De Teresa Pífferrer, 1753.
17. Martínez Vidal A. El Reial Col·legi de Cirurgia de Barcelona a l'Europa de la Il·lustració. A: Cid F, editor. *Cinc conferències sobre Pere Virgili*. Barcelona: Fundació Uriach 1838, [2000]: 99-104.
18. Fernández Doctor A, Martínez Vidal A. El médico en el Hospital de Nuestra Señora de Gracia de Zaragoza en el siglo XVIII. *Dynamis* 1985-1986; 5-6: 143-157.
19. Fontanals i Jaumà R. El archivo del Hospital General de la Santa Creu de Barcelona. *Tabula* 1993; 2: 122-139.